

B. Szabó János – Sudár Balázs

GARDÍZÍ, IBN RUSZTA ÉS A TÖBBIEK

Válasz Thoroczkay Gábornak

Thoroczkay Gábort tanulmányaink¹ olvasása észrevételeinek megírására készítette,² mi pedig – az illendőség mellett – két okból is szükségesnek láttuk, hogy reagáljunk rájuk. Egyrészt a kritikai eszmecserék felgyorsítják kutatásaink továbbgondolását, és így segítségünkre vannak. Másrészt a szerző által megfogalmazott kritika több szempontból is tipikusnak tekinthető, mástól, máshol is hallott érveket, szempontokat fogalmaz meg, így a válaszok szélesebb érdeklődésre tarthatnak számot.

Thoroczkay Gábor két kérdésben szól hozzá tanulmányainkhoz: az Vgec-kérdésben, és a kende-gyula probléma kapcsán. Az Vgec név esetében van könnyebb dolgunk: Thoroczkay ugyanis sajátos módon sokkal több teret és figyelmet szentel Kristó Gyula 2000-ben napvilágot látott feltevéseinek, mint az általunk felvonultatott érveknek – például az Emese-történettípus realiztikus sajátosságainak –, azokról ugyanis egy szava sincs. Ugyanilyen nagyvonalúsággal siklik át Benkő Lóránd általa kiemelt véleményével kapcsolatos meglátásunkon is, miszerint bármilyen kiváló nyelvész volt is Benkő, ez esetben kénytelen volt egy kiváló turkológusra, Német Gyulára hivatkozni, aki sajnálatosan épp nem úgy nyilatkozott az üge/öge méltóságnév és a Vgec név kapcsolatáról, mint amilyen negatív előjellel Benkő azt citálta.

Ezért az Árpádok felmenőjeként egy Vgec nevű személy történelmi hitelét nem látjuk kétségbe vonhatónak pusztán arra hivatkozva, hogy a nevére van egy „szentecske” jelentésű – igazolhatatlan – etimológiai ötlet (is). A sztyep-pén és környezetében számos hasonló szerepű „ősapa” található a családfákon, szereplése a magyar hagyományban így számunkra nem tűnik különlegesnek, szükségtelen tehát kitalációval magyarázni. Nem mellesleg amennyiben a Vgec az üge/öge méltóságnévvel állna kapcsolatban, akkor szépen beilleszkedne egy sor másik, hasonló hátterű magyar személynév közé. (Viszont nem állítottuk, hogy Vgec az utolsó ujjur kagánnal azonos volna, egyszerűen csak felhívtuk a figyelmet a névhasznosításra és az időbeli egybeesésre.) Mindemellett

¹ B. Szabó János – Sudár Balázs: Kende vagy gyula volt-e Árpád? (A magyar kettős fejedelemség teóriájától a forrásokig). In: *Uők: Az Árpád-ház nyomában*. (BTK Magyar Östörténeti Témacsoport. Források és tanulmányok 5.) Bp. 2021. 163–197.; B. Szabó János – Sudár Balázs: Vgec – egy elfeledett ősap. In: *Uők: Az Árpád-ház nyomában* i. m. 71–82.

² Lásd Thoroczkay Gábor: Észrevételek a magyar szakrális kettős fejedelemség újabb irodalmához. Lásd a Századok jelen számában 413–420.

az adathiány miatt a kérdés végső fokon eldönthetetlen, annyi bizonyosnak tűnik, hogy egy ritka névről van szó, amely mögé azonban felvázolható egy sztyepei holdudvar.

Ha Thoroczkay Gábor adatszerűen is igazolni tudja majd Kristó Gyula két évtizede publikált ötleteit a vezérnévsorokról és az Árpádok családfájának „kiegészítéséről” úgy, hogy eközben nem kerül ellentmondásba a középkori nemesi családok ismert hagyományával és szokásaival, az igen fontos esemény lesz a magyar tudományban, és bizonyára mi is vissza fogunk térni ismét a kérdéskör vizsgálatához.

Nagyobb jelentőségűnek látjuk a kettős fejedelemség problémája kapcsán megforgalmazott észrevételeit. Mielőtt azonban ezek vizsgálatához látnánk, feltétlenül tisztázni kell néhány félreértést. Throczkay azzal kezdi a gondolatmenetét, hogy „a kérdés eldöntéséhez nézzük először a Dzsajháninál fennmaradt híryanagot”. Minthogy azonban Dzsajháni szövege nem maradt fenn, ezt aligha tehetjük meg: egyszerűen nem tudjuk, hogy mi szerepelt az eredeti leírásban. És ezen az sem változtat, hogy számos szerző felhasználta Dzsajháni leírásait: a rekonstrukció egy gondolatkísérlet, de nem az eredeti szöveg. (Meglehetősen hasonló a helyzet az „ösgeszta” rekonstruálásának kísérleteihez a fennmaradt hazai krónikák esetében.) Elemezni ugyanis csak a rendelkezésre álló, fennmaradt szövegeket lehet, amelyek viszonya Dzsajhánihoz és egymáshoz azonban – mint látni fogjuk – nem éppen problémamentes.

Thoroczkay Gábor szerint azonban Gardízi hitelesen adja vissza a forrását – Dzsajhánit –, és azon nem módosított: „miért tett volna így egy történeti-földrajzi munkát író, bizonynyal a hitelességre törekvő szerző?” Gardízi azonban egy 11. századi muszlim történetíró volt, műve a legendás perzsa királyoktól a Gaznavida emírekig ível, s a munka döntő többségét kitevő történelmi rész függetlenként közölt kulturális és vallási érdekességeket, többek között a sztyepevilág leírását.³ De vajon a 11. századi Gaznavida Birodalomból nézve mi lehetett a hitelesség fokmérője egy Kelet-Európa régen letűnt – Kristó és Thoroczkay kronológiája szerint közel 200 évvel korábbi – politikai és földrajzi állapotairól szóló leírás esetében?

³ Gardízi életére és művére összefoglalóan lásd C. *Edmund Bosworth*: Gardízi, Abū Saʿīd ʿAbd-al-Hayy. In: *Encyclopædia Iranica* X. London 2001. 314–315.; *Vladimir Minorsky*: Gardízi on India. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 12. (1948) 625–640. Magyarul: *Székelly Márton*: Gardízi a Számánidákról: kutatási összegzés. In: Fariq. *Tanulmánykötet. A F fiatal arabisták és iranisták konferenciájának előadásai*. Piliscsaba, 2013. október 11. Szerk. Kis Anna Flóra – Schönleber Mónika. Piliscsaba 2013. 43–62. A mű általunk használt kiadása: *Abu Saʿīd Abdul-Hayy ibn Dhahhāk ibn Mahmūd Gardēzī*: Zayn al-Akhbār. Ed. ʿAbd al-Ḥayy Ḥabībī. Tehran 1363. [1984/1985].

Simon Róbert és Ormos István megállapításainak,⁴ valamint a korábbi hazai és külföldi fordítók szövegeinek ismeretében sajátos félreértésnek kell tartanunk azt is, hogy az általunk közölt – Thoroczkay által (tévesen) Tüske Lászlóhoz kötött – fordítás új lenne, s az tartalmilag érdemben eltérne akár csak az általa idézett Kmoskó-féle fordítástól is. A fordításon ugyanis semmit sem változtattunk. (A kritikában tőlünk idézett szöveg még csak nem is az általunk közölt fordítás, hanem egy értelmezés.)

Mindez azonban szinte mellékes ahhoz képest, amit Thoroczkay Ibn Ruszta és Gardízi szövegének viszonyáról fogalmazott meg. Röviden: addig nem lehet megkérdőjelezni a kettős fejedelemség tételét, amíg Gardízi hitele megingatatlanul áll, s szerinte „két, a Dzsajháni-tradícióra visszamenő egyenrangú szöveghagyomány-nal kell számolnunk”. E felvetést érdemes kicsit részletesebben is megvizsgálnunk, mert egy régi gondolatra megy vissza: a Györffy György által szerkesztett, több kiadást megért, széles körben használt forrásgyűjteményben egy egyesített, összegyűrt Ibn Ruszta–Gardízi szöveg jelent meg, nem kevés félreértésre adva okot.⁵ Ezt azután Kristó szegedi szöveggyűjteményében már szétválasztották, a szöveghagyományt pedig legrészletesebben Zimonyi István mutatta be.⁶

A fennmaradt töredékek alapján ugyan meg lehet kísérteni az eredeti szöveg rekonstruálását – ez volt Zimonyi célja is –, de az eredmény szükségképpen ingatag. A problémát az okozza, hogy a muszlim szerzők meglehetősen szabadon kezelték forrásaikat, nem azok megőrzése volt a céljuk, hanem felhasználták azokat: megkurtították vagy éppen kiegészítették őket, de átfogalmazhatták vagy tudatosan javíthatták is a rendelkezésükre álló szövegeket. Egyeseknél az alapszöveg meghatározó, másoknál viszont csak egy a felhasznált anyagok közül. Sokan nyilvánvalóan nem az egyébként megnevezett alapszövegből dolgoztak, hanem annak valamiféle átíratából.⁷ Nehezíti a helyzetet, hogy a Dzsajháni-szövegcsalád darabjai időben meglehetősen nagy távlatokat ölelnek fel a 10.-tól a 17. századig, így a kontaminálódásra is bőven volt lehetőség. Mindezt tovább bonyolítja, hogy léteztek olyan változatok, át- és feldolgozások, amiket nem ismerünk. Mindebből az következik, hogy nincs lehetőségünk kijelölni egy szöveget mint

⁴ *Ibn Fadlân*: Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról. S. a. r. Simon Róbert. Bp. 2007. 102–103. 302. jegyz.; *István Ormos*: Magyars in the Jayhāni tradition: Reflections on István Zimonyi's book „Muslim sources on the Magyars”. E-book. Bp. 2017. 16.

⁵ A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Szerk. Györffy György. 3. kiadás. Bp. 1986. 86–89. (Korábbi kiadások: Bp. 1958., 1975.)

⁶ A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szeged 1995. 31–38.; *Zimonyi István*: Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Gayhāni-hagyomány magyar fejezete. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 22.) Bp. 2005.

⁷ Al-Bakrî például egy bizonyos Ahmadot citál, és az ő művéből idézi Dzsajhánit. *Kmoskó Mihály*: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/2. Szerk. Zimonyi István. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 13.) Bp. 2000. 234.

alapváltozatot, Ibn Rusztái és Gardízié sem az. Maga a szöveghagyomány a madzsgar⁸ fejezet esetében Zimonyi István vizsgálata szerint öt ágra oszlik, ezek közül Gardízié az egyik.⁹ Nem csupán arról van tehát szó, hogy Gardízi szövege hogyan viszonyul Ibn Rusztáéhoz, hanem arról, hogy az egyes töredékek hogyan illeszkednek az egész szövegcsalád rendszerébe. Itt jegyezzük meg, hogy nem állítottuk, hogy Gardízi Ibn Ruszta művét fordította volna perzsára. Arról írtunk, hogy nem tudjuk pontosan, miből is dolgozott a perzsa szerző: egyáltalán nem bizonyos, hogy a közvetlen forrása Dzsajhání volt.

Lássunk néhány példát a fenti problémákra! A szövegcsalád legkorábbi ismert darabjában, Ibn Ruszta művében a kelet-európai rész első mondata ez: „a badzsánákijja és a kazár között tíz napi járás van pusztákon és erdőkön keresztül”.¹⁰ A kérdéses mondat szerepel a két 11. századi szerzőnél, Gardízínél és al-Bakrínál,¹¹ de náluk e passzus előtt olvasható a besenyők leírása is, akiknek a szállásai az Urál és az Emba folyók tájékán lehettek, a leírás világszemléletének – Hvárezmből közeledünk Etil felé – teljesen megfelelően. Mindezek alapján joggal gondolhatjuk, hogy a besenyő fejezet az eredeti Dzsajháníszövegben is benne volt, dacára annak, hogy a legkorábbi fennmaradt változattól (Ibn Rusztáéból) hiányzott. E fejezet két ismert változata ugyan számos közös vonást mutat, de alaposan el is tér egymástól: Gardízié jóval hosszabb, és mindkettőben vannak olyan részek is, amelyek a másikban nem szerepelnek. Vajon mi lehetett meg Dzsajhánínál? A legvalószínűbben ezt a közös részekről feltételezhetjük, de mi a helyzet a nem közösekkel? Elképzelhető, hogy benne voltak az eredetiben, de későbbi betoldások is lehettek. Al-Bakrínál éppen ez a helyzet: ő ugyanis hosszasan értekezik a besenyők iszlám hitéről, és eközben az Iszlám terjedésének kezdődatumát is megadja egy fogságba esett muszlim révén: ez a hidzsra 400. éve (AD 1009). Tehát az egész történet – al-Bakri besenyő fejezetének több mint a fele – száz évvel Dzsajhání művének keletkezése utáni eseményeket beszél el, s így nyilvánvalóan kései kiegészítés. De vajon ha nem olvashatnánk a szövegben a dátumot, akkor is biztosak lennénk ebben? A kérdés többek között azért lényeges, mert Gardízi madzsgar fejezetének a nagy része szintén csak egyetlen forrásból, tőle magától ismert,¹² a Dzsajhání-hagyomány más fenntartóinál ezeknek a részeknek nincs

⁸ Mivel a szövegben ez a névalak szerepel, hasznosnak tartjuk a megtartását.

⁹ Ibn Ruszta (910 körül), Hudúd al-álam (982/983), Gardízi (1050 k.), al-Bakri (1090 körül), al-Marvazi (1120). *Zimonyi I.: Muszlim források i. m. 26–27.*

¹⁰ *Knoskó Mihály: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/1. Szerk. Zimonyi István. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 13.) Bp. 1997. 203.*

¹¹ *Arsenio P. Martínez: Gardizi's Two Chapters on the Turks. Archivum Eurasiae Medii Aevi 2. (1982) 152.; Knoskó M.: Mohamedán írók i. m. I/2. 253.*

¹² Lásd Zimonyi összefoglaló táblázatát. *Zimonyi I.: Muszlim források i. m. 269.*

nyomuk. Mindezek alapján legalábbis némi kétellyel kellene azt gondolnunk, hogy Gardízi szövege őrzi az eredeti változatot. Általánosabban fogalmazva: a szövegahagyománynak csak egy-egy ágában felbukkanó információk visszadatálásával – másképpen fogalmazva: Dzsajháninak tulajdonításával – érdemes lenne nagyobb óvatossággal bánnunk.

Ám a több szerzőnél is olvasható, így tehát vélhetően Dzsajháninál is szereplő pontok sem feltétlenül kínálnak teljes bizonyosságot, amennyiben nem azonos tartalommal szerepelnek a különböző szövegahagyományokban. Lássunk egy példát erre is! A madzsgarok „első határa”-nak leírása például olvasható Ibn Rusztánál, Gardízínél, al-Bakrínál és Abu’l-Fidánál is,¹³ márpedig e munkákat külön hagyományágaknak szokás tekinteni. A kérdéses passzus kissé mindenhol más, láthatólag a szerzők/másolók is nehezen birkóztak meg a mondat tartalmával. A „szereplők” tekintetében azonban három szöveg azonos: a madzsgar határ a besenyőkkel és a bolgárok közé tartozó eszkelekkel függ valahogy össze. Éppen Gardízi azonban mást közöl: szerinte a madzsgar határ a bolgárok és a szintén a bolgárok közé tartozó eszkelek között van. Egyedül ő áll szemben a többi hagyományággal. Ennek fényében mondható-e biztosan, hogy Gardízié az eredeti változat?

Lássunk egy más jellegű példát! A kaukázusi Szarír országának leírásában Ibn Rusztánál az olvasható, hogy a lakosság egy része egy „száraz fejet” – talán mumifikálódott koponyát? – imád. Szarír leírása ugyan több műben felbukkan, de ez az információ többnyire kiesett. Megvan viszont a szintén arabul író al-Bakrínál, ugyanígy.¹⁴ És olvasható Gardízínél is: az emberek egy része „oroszlán-imádó”.¹⁵ Vajon oroszlán vagy fej lehetett Dzsajháninál? Az arab szövegek őrzik az eredeti alakot, vagy a perzsa fordítás? A kérdés ebben az esetben talán eldönthető, a perzsa fej (*szér* سر) és oroszlán (*sír* شیر) szavak ugyanis meglehetősen hasonlóan íródnak: Gardízi talán a fej szót fordította perzsára, amelyet azonban egy másoló tévesen oroszlánként olvasott – és adott tovább. Nem tudjuk biztosan, de ez mindenestre egy lehetséges megoldás, míg az arab *raisz*ből aligha tudunk oroszlánt fabrikálni. Ha így volt, akkor megint csak nem Gardízi – számunkra ismert – szövege őrizte meg az eredeti állapotot, a szaríriak nem imádtak oroszlánt.

¹³ Uo. 57.

¹⁴ *Ibn Rosteh*: Kitáb al-a‘lák an-nafisa. Ed. Michael Jan de Goeje. Leiden 1892. 214. Al-Bakrínál ugyanaz: ‘*Abd Alláh ibn ‘Abd al-‘Azíz Abū ‘Ubayd al-Bakrī*: Kitáb al-masālik wa-al-mamālik. Eds. A. van Leeuwen – André Ferré. Tunis 1992. 450.

¹⁵ *Gardēzi*: Zayn al-Akhhbār i. m. 593. Martínez fordítása némiképp félrevezető: „They worship a head (sar parast and), or a lion (sir).” *Martínez, A. P.*: Gardízi’s Two Chapters i. m. 170. A szövegben csak egyetlen szó szerepel az imádat tárgyaként.

A példák száma szaporítható, és jól látszik belőlük, hogy Gardízi többször is szemben áll a szöveghagyomány többi darabjának állításaival.¹⁶ Ez a helyzet a madzsgarok hatalmi rendszerét bemutató mondattal is, amely szinte minden szövegben olvasható, hol rövidebb, hol pedig hosszabb formában. Gardízínél két uralkodó szerepel, Ibn Rusztánál esetleg kétséges az olvasat, az összes többi változatban – al-Bakrí, *Hudúd al-álam*, al-Marvázi és folytatói – viszont csak egyetlen uralkodóról olvashatunk. Két eset lehetséges: 1. a rövidebb, egyetlen uralkodóról megemlékező kijelentés volt meg az eredetiben, és Ibn Ruszta illetve Gardízi ennek ismeretlen eredetű bővítményét közli.¹⁷ Ebben az esetben az alapszövegben a madzsgaroknak egyetlen főnökéről volt szó, akinek Ibn Ruszta megmondja a személynevét is, Gardízi pedig ismét kilóg a szöveghagyományból. 2. A hosszabb változat az eredeti, a többiek pedig ezt lerövidítették. Ha így volt, akkor az arabul író szerzők úgy értelmezték forrásukat, hogy a madzsgaroknak egyetlen főnöke van, és ennek fényében tömörítették a szöveget: kihagyták a lényegtelennek tűnő – rég elavult – személynevet. Ebben az esetben Gardízi megint csak mindenkivel szembemegy, és teljesen egyedi változatot közöl, amit valamiféle félreértéssel a legkönnyebb magyarázni.

Dzsajhání szövegének felhasználói ugyanis értették, ha kettős uralmi rendszerről volt szó. Lássunk itt három esetet, a madzsgarok mellett a kazárokét és a szaklábokét.

	Szакlábok	Kazárok	Madzsgarok
Gardízi	„És az ő főnökük (<i>raisz</i>) koronát hord, mindenki hozzá tartozik és engedelmeskednek neki. A nagyobb főnököt (<i>raisz-i mehter</i>) Szvit királynak (<i>melik</i>) nevezik, és Szvuidzs-nak az ő helyettesét nevezik.” ¹⁸	„Van egy királyuk, akinek a neve <i>isá</i> . És van nekik egy nagyobb királyuk (<i>melik-i bozorg</i>). És ők a nagyobb királyt kazár kagánnak mondják. A kazár kagánnak neve van, mása nincs. Az állami ügyek intézése és a hatalom az <i>isá</i> nál van. És nincs köztük nagyobb nála.” ¹⁹	„És erre a főnökre azt mondják: kndh. És ez a nagyobbik királyuknak (<i>melik-i bozorgtar</i>) a neve. És az a főnök, aki az ügyekkel foglalkozik, rá azt mondják dzslh.” ²⁰

¹⁶ Ilyen példa még a kazár fejezetben a besenyők és burtászok elleni portyák ügye, valamint az *isá* kivonulása. (Ez utóbbi esetben Zimonyi megjegyzi, hogy talán Gardízi nem mindent értett meg a forrásából, és nem volt műfordító. *Kmoskó M.*: Mohamedán írók i. m. I/1. 204.) A kajtakok vallásossága kapcsán pedig Ibn Rusztánál a király követ három vallást, Gardízínél pedig a nép.

¹⁷ Zimonyi István úgy gondolja, hogy Dzsajhání művének volt egy rövidebb és egy hosszabb változata is. Lehetséges, de biztosan nem tudjuk. A mi esetünkben a két változat – a hagyományos olvasat szempontjából – ellentmondásban áll egymással, a két Dzsajhání-változat feltételezése pedig nem oldja meg a problémát, hanem Dzsajhání szövegén belülré helyezi. A kérdés így ugyanis az, hogy melyik Dzsajhání-változatot fogadjuk el hitelesnek.

¹⁸ *Gardēzi*: Zayn al-Akhbār i. m. 590.

¹⁹ Uo. 580.; *Martínez, A. P.*: Gardízi's Two Chapters i. m. 152–153., 200.

²⁰ *Gardēzi*: Zayn al-Akhbār i. m. 586.

	Szакlábok	Kazárok	Madzsgarok
Ibn Ruszta	A főnökük (<i>raisz</i>) a Szvbndzs, annak engedelmeskednek és parancsára cselekszenek, lakóhelye a szakálíba országának a közepén fekszik. Akit a főnökök főnökének (<i>raisz al-ruusz</i>) hívnak, közismert náluk, s Szvitmlk-nak nevezik őt. Ez magasabb állású ember a Szvbnds-nál, mert a Szvbndzs az ő helyettese. ²¹	„Van egy királyuk (<i>melik</i>), akinek neve isá, a legnagyobb király (<i>melik al-azam</i>) azonban a kazár kagán, ennek a kazárok engedelmessegeből a névnel nincs egyebe, a parancs hatalma az isát illeti meg.” ²²	„És nevezik a főnököt kndh-nek. Ez a név uralkodójuk megjelölése/címe (<i>siár malikihim</i>), mert a fölöttük uralkodó férfi neve dzslh. És minden madzsgar arra hajlik, amit a főnökük parancsol nekik, akit dzslh-nak neveznek.” ²³
más	Marvázi: „az ő legnagyobb királyukat Szvbit-nek nevezik, és van neki egy helyettese, akit Szrih-nak mondanak.” ²⁴	Al-Bakrí: „A királyuknak csak névleges engedelmességgel tartoznak, a tényleges hatalom az Iránsáh kezében van.” ²⁵	Al-Bakrí: „A királyunk neve kndh.” ²⁶

Összefoglalva: a három esetben Gardízi nagyon hasonló leírásokat közöl: van egy nagyobbak nevezett uralkodó (*raisz-i mehter/melik-i bozorgtar/melik-i bozorg*), de az ország ügyeit egy másik személy intézi. A nagyobbik főnök mindhárom esetben *melik*, „király”. Ezzel szemben Ibn Rusztánál három különböző megfogalmazást olvashatunk: a szakláboknál a „főnökök főnöke”, a kazároknál a „legnagyobb király” szerepel, míg a madzsgaroknál teljességgel hiányzik e kifejezés. Az első két esetben a két személy szembeállítása egyértelmű, a madzsgaroknál ilyen egyértelműsítő elem nincs. A szövegek rövidítőinél még egyértelműbb a helyzet: a szakláboknál és a kazároknál egyértelműen két uralkodóról írnak, a madzsgaroknál viszont csak egyről. Azaz Gardízi szövegváltozata megint egyedül maradt: míg a kazár és a szakláb uralmi rendszer esetében mindenkinek világos volt a kettősség, a madzsgarok esetében csak Gardízínél van ez így, Ibn Ruszta szövegét pedig nagyon irányítottan kell olvasni egy ilyen végeredmény eléréséhez. Thoroczky Gábor állításával ellentétben tehát nem Gardízi és Ibn Ruszta szövege áll egymással szemben, hanem Gardízi áll a hagyomány minden más ágával szemben. Úgy tűnik, mintha a perzsa szerző egy kaptafára fordította volna a számára hasonlóknak tűnő helyeket. Ebbe a sorba beillesztette a madzsgarokat is, míg mások számára a különbség egyértelmű volt. (A madzsgar esetben mint ha az arab kötőszó értelmezése – értelmezett fordítása – vitte volna félre a dolgot.) Mindennek fényében úgy látjuk, nagyon komoly érveket kellene felhozni

²¹ *Ibn Rosteb*: Kitáb al-a'lák an-nařisa i. m. 144.; *Kmoskó M.*: Mohamedán írók i. m. I/1. 210.

²² *Ibn Rosteb*: Kitáb al-a'lák an-nařisa i. m. 139.

²³ Uo. 142.

²⁴ Sharaf al-Zaman Tahir Marvazi on China, the Turks and India. Arabic text and commentary by V. Minorsky. London 1942. *22.

²⁵ *al-Bakri*: Kitáb al-masálik wa-al-mamálik i. m. 447.; *Kmoskó M.*: Mohamedán írók i. m. I/2. 254.

²⁶ *al-Bakri*: Kitáb al-masálik wa-al-mamálik i. m. 449.

amellett, hogy Gardízi szövege az elsődleges, az övé írja le helyesen a madzsgarok uralmi rendszerét, mindenki másé pedig hibás. Mi egyelőre nem látunk erre meggyőző bizonyítékot.

Érvelésünk azonban nem csupán a szövegekre épült, hanem vizsgáltuk a madzsgar főnök nevének környezetét is. E tekintetben érdekes, hogy a Gyula szó – egy kivétellel – mindig tulajdonnévi értelemben szerepel forrásainkban, és ezek közé tartozik a Thoroczkay Gábor által idézett Ibn Hajjan-féle leírás is. A kivétel a *De administrando imperio* című műben olvasható, ahol a *gilaszt* egyértelműen méltóságnévként említik – ám a félreértések elkerülése végett nem árt leszögezni, hogy ebben a műben szó sincs „kettős fejedelemségről”. Megnyugtatóképpen elárulhatjuk, hogy semmiképpen sem áll szándékunkban „kikapcsolni” a „kazár tényezőt” vagy „sutba dobni” e munkát, legfeljebb a maga helyén igyekszünk kezelni. Erről már a B. Szabó János–Bollók Ádám által jegyzett tanulmányból is meg lehet győződni.²⁷

Végezetül Thoroczkay Gábor szövegét elolvasva két általánosabb módszertani megjegyzés kívánkozik még ide. Tiszteletben tartjuk mindenkinek a véleményét, de nem gondoljuk, hogy a tudományban szükséges – vagy érdemes – „hitvallásokat” tenni egy tudományos problémáról, mint amilyen az, hogy létezett-e a honfoglaló magyaroknál a kettős fejedelemség intézménye.²⁸ Azt sem gondoljuk, hogy olyan jelentős tudósok, mint Kristó Gyula, Györffy György vagy Benkő Loránd életművének lezárulása után kutathatatlanok kellene tekintenünk a magyar koratörténet írott forrásainak korpuszát. Ahogy a történelem „nem zárult” le 1990 tájékán, úgy a történetírás folyamata sem fog lezárulni egyhamar.

²⁷ B. Szabó János – Bollók Ádám: A „szavart–türk dosszié”. A 9. századi kelet-európai steppei vándorlások 16–17. századi párhuzamok tükrében. Századok 152. (2018) 479–542.

²⁸ „Amennyiben tehát valljuk elődjeinknél a kettős fejedelemséget, annak szakralitását sem tagadhatjuk, hiszen a minta csakis a kazár lehetett számukra.”